

НОРМАТИВНА УРЕДБА НА ЧАСТНАТА СТОПАНСКА ДЕЙНОСТ В БЪЛГАРИЯ (КРАЯ НА 40-ТЕ – 70-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК)

Костадин ПАЕВ

Received: 19.08.2022

Available online: 21.11.2022

Abstract: *Although total condemnation of private property as a major source of social and thus the political conflicts in society, the private initiative in the economy as a tool for exploitation of man by man, communist ideology was unable to eliminate completely them, neither in the people's thinking, nor in the legal system of socialism and the real business. The present paper makes periodization of this legislation and focusing in particular on one of the least-known stages in its development. The free professions as lawyers, musicians, artists and others, private medical services, as well as agricultural activities and cooperative associations, are excluded from the study. A priority place is given to crafts, trade and services provided by private individuals. In the legal framework of private economic activity during the time of socialism, two main periods are outlined: the first from the late 1940s to the 1970s, which is the subject of the present study, and the second – in the 1980s. The Constitution of 1947 does not, in principle, reject the possibility of exercising private economic activity. It contains provisions that can be classified into three groups: 1) directly concerning the stimulation of private business initiative; 2) provisions indirectly related to this activity, and 3) restrictive provisions. In the 1950s, some of the old forms of private economic activity in the field of small trade and services, which the totalitarian regime in the country allowed due to objective circumstances, still continued to exist. The 1960s saw a trend towards stagnation and restriction of private economic activity, which trend intensified and reached its peak after the adoption of the new constitution in 1971 until the end of the 1970s. Only later, in the 1980s, the authorities resorted to a change of strategy and the search for new forms of economic activity by private individuals.*

Key words: private initiative in the economy, socialism in Bulgaria, legal regulation of the private business initiative, periodization of legislation of the private business activity

JEL: N44, N64, N74

Увод

Въпреки тоталното заклеяване на частната собственост като основен източник на социалните, а оттам и на политическите конфликти в обществото, на частният почин в стопанството, комунистическата идеология не успя напълно да ги елиминира не само в мисленето на хората, но и в реалната стопанска дейност.

Под една или друга форма в годините на социализма такава дейност се осъществява, макар и крайно ограничено от чисто практически съображения и тоталитарната власт в България е принудена да я признае и регламентира правно.

От настоящото изследване се изключват свободните професии – адвокати, музиканти, актьори, художници и други представители на изкуствата, частните медицински услуги и пр. Не са включени също селскостопанските дейности и кооперативните сдружения, а приоритетно място заемат занаятите, свързани със социално-битовото задоволяване на населението, търговията и услугите, упражнявани от частни лица. Проучването представя формално-юридическата, а не фактическата страна на проблема.

В правната уредба на частната стопанска дейност през социализма могат да се разграничат два основни периода. Първият обхваща времето от края на 40-те години, когато през 1947 г. са приети *новата Конституция* и *Закона за национализация на частните индустриални и минни предприятия*,¹ и продължава до края на 70-те години. През този период държавата провежда активно рестриктивна политика по отношение на частната стопанска дейност, като се стреми да я ограничава максимално. Икономическите проблеми и затруднения на социализма водят до ограничени опити през 80-те години да се стимулира частната инициатива в стопанството, без да се излиза от рамките на господстващата идеология, които очертават вторият период. Предмет на настоящото изследване е първият период, който е слабо познат в това направление.

1. Конституционна регламентация на частната стопанска инициатива

Конституцията от 1947 г. не отхвърля по принцип възможността за упражняването на частна стопанска дейност. В нея се съдържат разпоредби, които могат да бъдат класифицирани в три групи: 1) *пряко касаещи стимулирането на частната стопанска дейност*; 2) *разпоредби, косвено отнасящи се до тази дейност*, и 3) *ограничителни разпоредби*.

Към първата група принадлежи разпоредбата в чл. 6, която предоставя *средствата за производство* на държавата, кооперациите и *частните физически и*

¹ Обн., ДВ, бр. 302 от 27.12.1947 г.

юридически лица (к. м.). Онова което дава основание за тълкуване на тази разпоредба като предоставяща възможности за извършването на частна производствена дейност е именно включването на частни производствени структури (звена) със статут на юридически лица. Ако правото на отделни физически лица да притежават средства за производство може да бъде ограничително тълкувано като възможност за осъществяването на производствена дейност само за лични нужди или най-малкото само със собствени ресурси, то упражняването на производствена дейност от частни юридически лица, във всеки случай не изключва използването на наемен труд.

Втората разпоредба, която всъщност най-ясно регламентира правото на упражняване на частна стопанска дейност е тази в чл. 10: „*Частната собственост и нейното наследяване, както и частният почин в стопанството се признават и защитават от закона*“.² Разбира се, тогава ТЗ е все още действащ и съществуването на подобен тип производство е реално допустимо.³ С цялостната отмяна на ТЗ в края на 1951 г. тази конституционна разпоредба в чл. 6 до голяма степен на практика се обезсмисля.

Като косвени разпоредби, имащи за предмет частната стопанска дейност, могат да се квалифицират ал. 2 на чл. 8 и ал. 1 на чл. 87. Първата от тях допуска средствата за производство, които са притежание на държавата да бъдат предоставени за стопанисване „другиму“. При едно разширително тълкуване на тази разпоредба, може да се приеме, че в тази категория влизат и частните физически и юридически лица (доколкото последните изобщо са налице). Ал. 1 на чл. 87 пък гарантира правото на гражданите да образуват дружества. Пак при едно разширително тълкуване, смисълът на тази разпоредба може да се разглежда и като право на гражданите да създават сдружения със стопанска дейност. Всичко това обаче остава една абстрактна възможност при отсъствието на конкретна законодателна уредба.

Ограничителни в тази сфера са разпоредбите в чл. 11, 12 и 13. Чл. 11 ограничава размера на земеделската земя, която частните лица могат да притежават и забранява крупни частни земевладения. Чл. 12 налага контрол не само върху държавната и кооперативната, но и върху частната стопанска дейност, чрез т. нар. „народностопански план“. Така на практика се изключва възможността частната

² Всички позовавания на Конституцията от 1947 г. са по изданието: Metodiev, & Stoyanov, 1990, pp. 37–53.

³ С приемането на ЗЗД в края на 1950 г. (обн. ДВ, бр. 275/22.11.1950 г., в сила от 01.01.1951 г.) се отменя и част от ТЗ (§4. т. 1 на Преходните правила на ЗЗД). Останалите обаче в сила разпоредби на ТЗ допускат съществуването на различни видове търг. дружества: събирателни, командитни, акционерни, сдружавания (чл. 68).

стопанска инициатива да се осъществява на конкурентни начала. Чл. 13 също налага цялостен контрол от страна на държавата върху вътрешната и външната търговия.

По съвсем различен начин възможността за упражняване на стопанска дейност от частни лица е уредена в конституцията от 1971 г. Конкретна регламентация частната стопанска дейност намира в ал. 2 на чл. 21.⁴ В тази разпоредба се допуска притежаването на „дребни средства за производство“ (к. м.) за воденето на спомагателни дейности. Значително по-ясен е текста на чл. 25, който гласи, че гражданите могат с личен труд и с труда на семействата им, при условия определени от закона да упражняват селскостопанска, занаятчийска и друга стопанска дейност. Тези две разпоредби, както и ограничителната разпоредба в ал. 1 на чл. 13, която изключва експлоатацията на човек от човека, всъщност категорично отхвърлят възможността за използването на наем труд в частната стопанска дейност, нейното развитие в по-мощни размери и на конкурентна основа. Споменатата вече ал. 2 на чл. 21 съдържа и ограничителен текст, според който видът и броят на дребните средства за производство, които могат да се притежават, ще се определят със закон. Чл. 14 също съдържа ограничителна разпоредба в това отношение, където при изброяването на отделните видове собственост – държавна (общонародна), кооперативна, на обществените организации, – частната собственост отсъства и е заменена с категорията „лична собственост“.⁵ Ограничителна е и разпоредбата на чл. 29, която предвижда със закон да се установи изключително право на държавата върху отделни стопански дейности, както и върху външната търговия.

Очевидно във формално-юридически аспект Конституцията от 1971 г. тотално ограничава възможностите на частната стопанска инициатива и налага държавната планова икономика.

2. Други нормативни актове относно упражняването на частна стопанска дейност през периода 1952–1970 г.

В продължение на дълъг период от време основен нормативен акт, уреждащ частната стопанска инициатива в областта на търговията и услугите остава *Указа*

⁴ Всички позовавания на Конституцията от 1971 г. са по изданието: Metodiev, & Stoyanov, 1990, pp. 55–81.

⁵ Въпреки това в чл. 2 и чл. 28 на *Закона за собствеността* (обн. Изв., бр. 92/16.11.1951 г.), който при приемането на новата конституция и през следващите години е действал, категорията „частна собственост“ не е премахната и е запазена, заедно с личната собственост (!)

за уреждане на вътрешната търговия от 1952 г.,⁶ на който се позовават някои от издаваните наредби чак до началото на 80-те години (1981). Указът съдържа твърде общи текстове, но тук по-същественото е характерът му като нормативен акт. Той е от типа нормативни укази, каквито тогава издава Президиума на НС, без да се позовава на конкретен материален закон, а само на процесуални разпоредби.⁷ Не би могло и да бъде по друг начин, защото ТЗ е отменен напълно само няколко месеца по-рано, а нов закон, който да урежда тази материя не е издаден, нито пък е удачно издаването на такъв закон, предвид доминиращата тенденция в стопанския и политическия живот на страната към ограничаване и в крайна сметка ликвидиране на частния почин в стопанството.

Указът регламентира упражняването на търговия на дребно от частни лица (чл. 4, т. д). За целта е необходимо те да притежават позволително и патент за това. Позволителните се издават от народните съвети за срок от една година и са валидни само за включените в него стоки. Недоволните от решението на ИК на народните съвети за издаване на позволително, могат да го обжалват по реда на Указа за жалбите. Патентите се издават от Министерството на финансите срещу представяне на позволително и плащането на съответната такса, определена от МС (чл. 6). Частните търговци при заварено положение, са длъжни да се снабдят с нови позволителни и патенти (чл. 13).

Повече подробности съдържа издадения *Правилник за приложение на указа* (Kozhuharov, 1955, pp. 351–356).⁸ Въведени са изисквания към лицата, желаещи да упражняват търговска дейност: те трябва да са жители на съответното населено място; да не са осъждани; да не са засегнати от законите за национализацията, за отчуждаване на едрата градска собственост, за банките, за конфискуване на придобитите чрез спекула и по незаконен начин имоти; да не са бивши вносители, износители или търговци на едро; да не страдат от заразна болест; да са честни и благонадеждни граждани на страната; да са платили данъците си и други задължения към държавата; да са навършили 18 години (чл. 14). Допуска се инвалидите да имат помощник (чл. 15). Въвеждат се и други ограничения относно видовете стоки, с които могат да търгуват подвижните търговци, на отседналите търговци се забранява да осъществяват подвижна търговия, частните търговци не могат да отдават стоките си на консигнация на други търговци, освен в случаите, когато на търговеца е отказано ново позволително и в определения тримесечен срок той не може да продаде стоката си, и пр.

⁶ Обн. Изв., бр. 16/22.02.1952 г.

⁷ Напр.: Президиумът на НС съгл. чл. 35, т. 5 от Конституцията – издава укази.

⁸ Правилникът е обнародван в: Изв., бр. 23/18.03.1952 г.

Малко след това, през април 1952 г. е публикувано 1247-то Разпореждане на МС,⁹ в което са посочени таксите за издаване на позволителни и патенти на търговците. Таксите са различни за столицата, окръжните градове и останалите селища, а при патентите търговските заведения са разпределени в четири групи. Таксите за издаване на разрешителни за твърде ниски – за София 4 лв., за окръжните градове – 3 лв. и за останалите – 2 лв. Драматично различаващи се от тях са таксите за издаване на патенти. За София напр. те варират от 5000 за 4 категория заведение, до 40000 лв. за първа; за окръжните градове – съответно от 3000 до 30000 лв., а за останалите населени места – от 2000 до 25000 лв. Изброени са и различните дейности, които търговците могат да упражняват: магазини, амбулантна търговия, аперитиви и питейни заведения, ресторанти и гостилници, вегетариански ресторанти, шкембеджийници, кебапчийници, бозаджийници, сладкарници, кафенета, продажба на пиво на крак, заведения за разхладителни напитки.

До края на 50-те години указът е променян няколко пъти, но промените се отнасят преди всичко до санкциите, които се налагат на отделните търговци при търгуване без позволителни и др.¹⁰ През 1960 г. с *Окръжно № 13-а-26405* от 29.11.1960 г. на МВТ на частните лица не се разрешава да търгуват с повече от четири групи стоки (Mateev, 1962, р. 12).

Интерес в това отношение представлява 986-то МП от 22 декември 1952 г. относно сделките с валутни ценности.¹¹ С разпоредбата на чл. 47 всички частни магазини за търговия със златни, сребърни и платинени изделия и занаятчийски работилници за изработване, преработка и поправка на такива изделия се закриват. Същевременно в чл. 49, т. б, се допуска участието на частни лица в добива на злато. Същите се освобождават от ДОД за дохода придобит от златодобивната им дейност (чл. 50). Добитото от частните лица злато се предава задължително на държавното търговско предприятие „Народен магазин“ по цени определени от МС (чл. 52). Частните лица не могат да задържат добитото от тях злато за повече от един месец (чл. 54). Явно обаче забраната за упражняване на златарски занаят се оказва прекалено драстична и след малко повече от година МС издава 62-то постановление,¹² с което се разрешава частни занаятчийски-златари да работят само с материали на клиента и то единствено в селищата, където няма златарски работилници на ДГП „Народен магазин“. Очевидно, целта на властите е да одържавяват тази дейност като привлекат златарите да работят в държавния сектор, но тъй като в по-малките населени места няма негови представителства, се стига до

⁹ Обн. Изв., бр. 35/29.04.1952 г.

¹⁰ Изм. – Изв., бр. 13/1953; бр. 53/1954; бр. 12/1956; бр. 91/1958 г.

¹¹ Обн. Изв., бр. 1/2.01.1953 г.

¹² Обн. Изв., бр. 15/19.02.1954 г.

горното компромисно решение.

През първата половина на 50-те години се дава нова правна регламентация и на други дейности, главно в сферата на услугите като например преносите и превозите. С издадения през 1953 г. *Указ за преноса и превоза с жива сила* (Kozhuharov, 1955, pp. 553–554),¹³ първоначално се предвижда тази дейност да се практикува само от държавните предприятия и от преносно-превозните задруги, а по изключение и от частни лица, но само в населени места, определени от министъра на комуналното стопанство и благоустройството, където образуването на държавни предприятия за пренос и превоз не е оправдано. С изм. от 1954 г., се разрешава извършването на такива услуги от частни лица за задоволяване на нуждите на отделни граждани без ограничение. С указа се регламентира още създаването на преносно-превозни задруги като юридически лица, регистрирани във финансовия отдел на съответните околийски народни съвети (чл. 4). Създаването и прекратяването им става с решение на съвета и одобрението на министъра на комуналното стопанство и благоустройството. През есента на същата година е издаден *Временен правилник за преносно-превозните задруги при народните съвети*.¹⁴

Друг нормативен акт, който касае тази сфера е *МП № 23 от 07.02.1961 г. за покупка на движими имоти и ползване на услуги от частни лица*.¹⁵ С него се позволява на държавните, кооперативните и обществените предприятия, и учрежденията да ползват услуги на частни лица в определени от постановлението случаи. Това се допуска при условие, че техните нужди не могат да се задоволят от обществения сектор. Въведени са ограничения относно сумите, които могат да се отделят за такива разходи.

Явна тенденция в политиката на тогавашната власт е все по-силното ограничаване на частната стопанска инициатива и налагането на държавния сектор в сферата на търговията и услугите. Само когато той се окаже недостатъчен да задоволи нуждите – а това очевидно не е било рядкост – тогава се пристъпва към изключително предпазливо и със сигурност незадоволително допускане на частния сектор. В посочените нормативни актове няма изрична забрана за ползването на наеман труд. В Правилника за приложение на *Указа за уреждане на вътрешната търговия* от 1952 г. е регламентирано, че издаденото поволително е лично и не може да се преотстъпва на други лица (чл. 21), а на инвалидите се позволява помощник (чл. 15). Трябва ли това да се разбира като забрана за наемане на работници? В един коментар от началото на 60-те години се сочи, че издаването на

¹³ Указът е обнародван в: Изв., бр. 31/17.04.1953 г., изм. бр. 39/14.05.1954 г.

¹⁴ Обн. Изв., бр. 91/13.09.1953 г.

¹⁵ Обн. Изв., бр. 16/24.02.1961 г.

нотариално заверено пълномощно от частни търговци на други лица да извършват от тяхно име търговия, макар и в нарушение на правилата, е честа практика, а нерядко контролните органи нямат достатъчно яснота по въпроса и тези нарушения остават несанкционирани (Mateev, 1962, pp. 13–14). В изброените в 1247-мото разпореждане на МС от 21.04.1952 г. обекти на търговска дейност като например ресторанти, гостилници и др. подобни, във всеки случай се нуждаят от повече персонал и не могат да бъдат обслужвани от едно лице. В подкрепа на тезата, че нормативната уредба от началото на 50-те години допуска използването на наемен труд е *Указа за преноса и превоза със жива сила* от 1953 г., където в чл. 1, забележка II, се казва, че частните лица могат да извършват преноси и превози с жива сила като използват *свои работници* (к. м.) и собствени превозни средства (Kozhuharov, 1955, p. 553). Като цяло обаче частната търговия се счита като остатък от миналото и нещо временно, а нейният дял по сведения публикувани през 1962 г. е 0.01 % от общия обем на стокооборота на страната (Mateev, 1962, p. 10).

През 60-те години са издадени отделни наредби, регламентиращи дейността на частните лица, упражняващи занаятчийска и комунална дейност – това са наредбите от 1965 и 1969 г.¹⁶ Наредбата от 1969 г. определя кръга на лицата, заети с такава дейност, в който се включват: пенсионери и трудоустроени, пълнолетни лица незаети с трудова дейност, както и работници и кооператори в извънработното им време (т. 2). По-нататък Наредбата урежда процедурата по издаване на разрешителни от общинските (районните) народни съвети и плащането на патентна такса (т. 3), правото им да бъдат подпомагани от съпругите (съпрузите) и децата им, когато имат навършени 16 г. (т. 11) и изричната забрана да се наемат като работници други лица под каквато и да е форма (т. 13). Допуска се при спазване на определени условия обучение на един ученик в сферата на услугите и двама ученика при производството на изделия на художествените занаяти (т. 13). За лицата, които работят в държавните и обществени предприятия и учреждения, и желаят да осъществяват занаятчийска или комунална дейност, се изисква писмено съгласие на работодателя им (т. 5), а на онези, които вече имат разрешително, но напуснат работата си, то се отнема (т. 17). Такава дейност могат да упражняват само лица, които притежават съответната професионална квалификация, удостоверена с документ, с изключение на някои услуги като ваксаджийство, коминочистене, домашно почистване и др. подобни, за които това изискване не се отнася (т. 7, 8 и 9). Изработените стоки могат да се продават само на държавните и кооперативни търговски организации, освен в случаите, когато тези

¹⁶ Вж. *Наредба за регламентиране на частните лица, упражняващи занаятчийска или комунална дейност* (обн., ДВ, бр. 15/21 февруари 1969 г.).

стоки се продават директно на потребителите (т. 15). С тези разпоредби максимално се ограничават възможностите за развитие на частна стопанска дейност и същевременно тя се контролира тотално от властите.

3. Нормативна уредба на частна стопанска дейност през 70-те години

С приемането на Конституцията от 1971 г. се очертава нов етап в правната регламентация на частната стопанска инициатива.

На 9 август 1971 г. МС издава *Постановление № 34* за подобряване на услугите на населението (Newsletter for service information of Ministry of Domestic Trade and Services, 1971, pp. 7–11).¹⁷ В т. 15 се препоръчва нуждите на населението от дребни стоки за потребление да се задоволяват от държавните и кооперативни стопански организации, но по изключение ИК на Окръжните народни съвети, могат да дават разрешение на частни регламентирани занаятчии да *произвеждат* (к. м.) някои дребни дефицитни стоки. Същевременно на читалищата и други организации с идеална цел, се забранява да произвеждат стоки за потребление и да извършват услуги, с изключение на музеите, които могат да произвеждат сувенири.

Освен в материалното производство, се урежда и частната практика в сферата на услугите. В т. 17 на постановлението се допуска, там, където не са организирани работилници за задоволяване на нуждите от услуги, ИК на ОкрНС да разрешават на частни занаятчии да извършват такава дейност. Допуска се също издаването на такива позволителни и в райони, където обществения сектор е наличен, но въпреки това потребностите на населението от тези услуги не са достатъчно задоволени. В тези случаи обаче са наложени съществени ограничения: такива частни услуги могат да извършват само пенсионери, трудоустроени и възрастни граждани.

Наред с тези твърде незначителни стъпки за регламентация на частната инициатива, постановлението въвежда още редица други ограничения като: частни лица не могат да отдават под наем трактори, вършачки, мелници, фуражомелачки, даращи, гатери, стругове и др., за производството на стоки и извършване на услуги (т. 18); забранява се под каквато и да е форма посредническата и предприемаческа дейност на частни лица при обработването на земите, отглеждането на животни, строителството, производството и пласирането на стоки, извършването на услуги и пр., както и издаването на пълномощия за извършването на такава дейност на частни лица от държавни и обществени организации (т. 19); забранява се също посредничеството на частни лица да организират надомно производство (чл. 21); държавните учреждения, предприятия, кооперативни и

¹⁷ Постановлението не е обнародвано в ДВ.

общински организации, не могат да се снабдяват със стоки, материали, полуфабрикати, детайли, части и др., от частни лица, освен по реда на споменатото погоре МП № 23 от 7 февруари 1961 г. (т. 27).

Очевидно е, че стремежът на тогавашното управление е да изкорени всички възможни форми на частна стопанска инициатива, които, поне според наложените забрани явно са съществували до тогава. Наличието на частни посредници и предприемачи в началото на 70-те години, поставя въпрос за тези лица в ролята на работодатели и търговци от капиталистически тип, а това не е в унисон с водената от държавата политика, нито с господстващата партийна идеология.

Както изисква и т. 28 на постановлението, МВТУ и МФ се задължават в срок от един месец да допълнят Наредбата за регламентиране на частните занаятчии. Измененията и допълненията включват нови рестриктивни разпоредби относно правото на гражданите да упражняват частна занаятчийска или комунална дейност.¹⁸ На първо място се стеснява кръгът на лицата, които могат да осъществяват такава дейност. В сравнение с предходната наредба от 1969 г. от тази група отпадат незаетите с трудова дейност граждани (явно стремежът е такива да няма и те да се включат в държавния сектор); отпада и правото на работниците, кооператорите и служителите да упражняват тази дейност в извънработно време; остават само пенсионерите, възрастните и трудоустроените граждани (т. 1). Второто ограничение се отнася до населените места, където тази дейност е позволена – това се допуска само там, където няма разкрити работилници от обществения сектор или той не може да задоволи нуждите на населението (т. 3). Позволителни се издават само „след обстойна преценка“ от ИК на съответния народен съвет (т. 4). Запазва се възможността лицата заети със занаятчийска или комунална дейност да бъдат подпомагани от съпругите (съпрузите) и децата им навършили 16 г. (т. 10) и отново изрично се забранява наемането на други работници (т. 12). Запазват се също разпоредбите от предходната наредба относно: изискването за професионалната квалификация на лицата, упражняващи тази дейност (т. 6, 7 и 8), правото да се обучават ученици, както и условието, произведените стоки да се продават само на държавните и кооперативни търговски организации, освен при пряка продажба на населението (т. 13). В сравнение, както с предходните, така и със следващите нормативни актове, уреждащи упражняването на частна занаятчийска дейност и комунални услуги, тази наредба налага най-големи ограничения.

С изданието през 1972 г. *Правилник за задачите и функциите на органите*

¹⁸ Посочения в постановлението срок не е спазен и наредбата е издадена няколко месеца по-късно: вж. Наредба № 9 от 25.XI.1971 г. за регламентиране на частните лица, упражняващи занаятчийска или комунална дейност (обн. ДВ, бр. 96/7.12.1971 г.).

по търговията и услугите при народните съвети, на същите се предоставя пълен контрол върху дейността на гражданите, упражняващи търговска или занаятчийска дейност: те именно правят и предложенията пред ИК на народните съвети за издаване на разрешителни на граждани за производството на дребни дефицитни стоки (Newsletter for service information of Ministry of Domestic Trade and Services, 1971, p. 13).

Със сигурност, наложените рестриктивни мерки водят до сериозни затруднения в сферата на частната търговска дейност и частните услуги, поради което през 1974 г. е издадено ново МП № 12 от 25.02.1974 г. за упражняване на занаятчийска и търговска дейност от граждани.¹⁹ С него, от една страна се прави опит да се удовлетворят нуждите на населението от определени стоки и услуги, а от друга – да не се допуска излизане от наложената вече рамка, отговаряща на тогавашната политическа и идеологическа линия. Това евентуално би могло да стане единствено чрез разширяване на кръга на заетите в сферата на занаятите и търговията частни лица и стимулиране на количеството произведени стоки и извършени услуги от тях, без обаче да се допуска качествено нов тип производствена и търговска дейност. В нормативен аспект, в утвърдената с постановлението *Наредба за упражняване на занаятчийска и търговска дейност от граждани*, не са въведени принципно нови изисквания и възможности. Гражданите могат да упражняват занаятчийска и търговска дейност само в областта на услугите, където те не са задоволени от държавния и общественния сектор (чл. 1, ал. 1). Те не могат да произвеждат стоки и полуфабрикати, освен изделия на художествените занаяти (чл. 1, ал. 2). Учрежденията и организациите могат да възлагат със свои суровини и материали на регламентирани занаятчийски изработването на дефицитни дребни стоки, на полуфабрикати и на детайли по договор за изработка (чл. 1, ал. 3). Видовете занаятчийски услуги се определят от МВТУ, а произведенията на художествените занаяти – от КИК (чл. 1, ал. 4). Наложени са отново ограниченията относно лицата, имащи право да упражняват такава дейност: пенсионери, мъже и жени, които не са на работа по трудов договор; инвалиди, с определена група инвалидност; когато в даден район няма достатъчно лица от тези категории, тези ограничения може и да не се спазват (чл. 2, ал. 1 и 2).²⁰ Гражданите, които желаят да упражняват такава дейност трябва да отговарят на следните условия: да са жители на съответното място, да не дължат данъци и други вземания на държавата, срещу тях да не са издавани наказателни постановления (чл. 2, ал. 3). Занаятчийска дейност могат да

¹⁹ Обн. ДВ, бр. 20/12.03.1974 г.

²⁰ В сравнение с Наредбата от 1971 г. тук е налице известно, макар и незначително разширяване на кръга от лицата, имащи право да упражняват такава дейност.

упражняват само правоспособни лица, притежаващи съответната квалификация, което се удостоверява със свидетелство, с изключение на изброените в предходните наредби дейности – ваксаджийство, коминочистене, домашно почистване и пр. Режимът на издаване на позволително от ИК на ОбНС-и, а за някои дейности – от ИК на ОкрНС-и, както и срокът от 3 години, се запазват. Въведена е изрична забрана занаятчиите да наемат работници под каквато и да е форма (чл. 6, ал. 1) Само на занаятчиите от художествените занаяти, се дава възможност по изключение да обучават по двама ученици на възраст от 16 до 25 години за срок от две години, чието заплащане се регламентира с отделна наредба. Времетраенето на обучението се счита за трудов стаж.

В сферата на търговията също няма съществени изменения. Търговска дейност на дребно могат да упражняват *по изключение* (к. м.) пенсионери, инвалиди, които не са на работа в стопански и други организации и имат минимални семейни доходи; жители са на населеното място; не са осъждани за престъпления от общ характер; не им е забранено да заемат отчетническа длъжност; не страдат от заразна болест; не дължат данъци и други вземания на държавата; срещу тях да няма издадени наказателни постановления за нарушения на правилата за търговия (чл. 8, ал. 1–7). Режимът за издаване на позволителни е същият, както при занаятчиите, но срокът тук е за една година (чл. 9, ал. 1–2). Търговците могат да се снабдяват със стоки само от държавните предприятия за търговия на едро, срещу редовно издадени документи. В заключителната си част постановлението съдържа административно-наказателни разпоредби.

Тази нормативна уредба на частната стопанска дейност се запазва до края на 70-те години.

Заклучение

Това изследване беше изключително интересно за мене. Именно, чрез проследяването на отделните нормативни актове, касаещи частната стопанска дейност, най-ясно се очертава политиката на държавата в тази насока през разглеждания период. Тя започва с един *Указ за уреждане на вътрешната търговия* от 1952 г. и се регулира с министерски постановления и наредби, но никога не се стига до приемането на закон, предварително обсъден и гласуван в НС.

Частната стопанска дейност по времето на социализма е идеологически и политически ограничавана, а не се ръководи от принципите на пазарното стопанство. В определени случаи, когато обществените нужди налагат това, тоталитарната власт се опитва да търси компромисни решения с цел стимулиране на частната инициатива в сферата на дребното производство и услугите от една страна, и от друга – да не излиза извън очертаните от комунистическата идеология

рамки. Това обаче не винаги дава желания ефект, но едва по-късно, през 80-те години властта прибегва до смяна на стратегията и търсенето на нови форми за упражняването на стопанска дейност от частни лица.

Изнесените факти потвърждават, че частната инициатива винаги е била жива, винаги отделни лица и кръгове от обществото са рискували да поемат по този път дори и в трудните за такава дейност ранни години на социализма.

Използвани съкращения:

ДВ – Държавен вестник

ЗЗД – Закон за задълженията и договорите

Изв. – Известия на Президиума на Народното събрание

ИК на ОбНС – Изпълнителен комитет на Общински народен съвет

ИК на ОкрНС – Изпълнителен комитет на Окръжен народен съвет

КИК – Комитет за изкуство и култура

МФ – Министерство на финансите

МВТУ – Министерство на вътрешната търговия и услугите

МВТ – Министерство на вътрешната търговия

МП – Министерско постановление

МС – Министерски съвет

НС – Народно събрание

ТЗ – Търговски закон

REFERENCES:

Newsletter for service information of Ministry of Domestic Trade and Services, 1971, N 7. [Бюлетин за служебна информация на МВТУ, 1971, бр. 7].

Kozuharov, Al. (ed.) 1955, Collection of civil laws, Sofia: Science and art. [Кожухаров, Ал. (съст.) 1955, Сборник граждански закони, София: Наука и изкуство].

Mateev, P. et al 1962, Handbook of trade regulations, Sofia: DSP "Advertisement". [Матеев, П. и др. 1962, Справочник за търговски разпоредби, София: ДСП „Реклама“].

Metodiev, V. & Stoyanov, L. (eds.) 1990, Bulgarian constitutions and constitutional drafts, Sofia: DI "Dr. Peter Beron". [Методиев, В. и Стоянов, Л. (съст.), 1990, Български конституции и конституционни проекти, София: ДИ „Д-р Петър Берон“].

Correspondence address:

Kostadin Paev – Professor, D.Sc.

South-West University “Neofit Rilski”

Faculty of law and History,

66, Ivan Mikaylov St.

2700 Blagoevgrad, Bulgaria

E-mail: kostapaev@swu.bg.

Web of Science Researcher ID: Z-2151-2019

Част II
СЕЛИЩНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ
И СТОПАНСКИ ДЕЙЦИ

Section 2
SETTLEMENT STUDIES AND
INDIVIDUAL ECONOMIC ACTORS

